

di. 1887'de Manastır, 1889'da ikinci defa Aydın valisi oldu. İzmir'de önemli ölçüde imar faaliyetlerinde bulundu. 1891'de Dahiliye nâzırlığına tayin edildi. 1895'te kendisine ek görev olarak Şûrâ-yı Devlet başkanlığı vekâleti verildi.

7 Kasım 1895'te azledilen Kâmil Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi. Bir müddetten beri Bâbîâlî'de olup bitenleri gizlice saraya bildiren Halil Rifat Paşa bu şekilde âdeta padişah tarafından mükâfatlandırılmış oldu. Ayrıca sadârete getirilmesinde, tayininden üç gün önce padişaha sunduğu "Devlet-i Ebed-müddet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin Ahvâl-i Hâzırası" başlıklı lâyihasının da etkili olduğu sanılmaktadır. Bu lâyihada, Osmanlı ülkesinde Ermeni ve Bulgarlar'ın ortaya çıkarıldıkları güçlüklerle memlekette yaşanan malî bunalıma temas edilmekte, devlet memurlarının ve özellikle Hariciye Nezâreti'nin çalışmaları eleştirilmektedir.

Halil Rifat Paşa'nın sadrazam oluşu kamuoyunda hayret uyandırdı. Zira çok buhranlı bir devir yaşanıyor ve onun, ülkenin içinde bulunduğu güçlüklerin altından kalkması oldukça zordu. Sultan Abdülhamid ise devlet idaresini tamamen elinde bulundurmak arzusundaydı. Halil Rifat Paşa, sadâreti sırasında Ermeniler'in çıkardığı banka olayı, galibiyetle biten Yunan Savaşı (1897), Makedonya hadiseleri, Girit'in Osmanlı idaresinden çıkışı, Lorando ve Tobini'nin alacakları meselesi, Fransa'nın bazı yeni imtiyazlar sağlaması ve bunların diğer devletlere de tanınması gibi meselelerle uğraşmak zorunda kaldı.

Şûrâ-yı Devlet üyesi olan oğlu Câvid Bey'in köprü üzerinde Yanyalı Mustafa adlı bir Arnavut tarafından öldürülmesi Halil Rifat Paşa'yı çok sarstı. Birçok defa istifa etmek istediysede kabul edilmedi. Hastalığı artıp iş göremez hale gelince Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa sadâret vekâletine tayin edildi. 9 Kasım 1901'de vefat etti ve Eyüp'te Mihrişah Sultan Türbesi yakınına gömüldü.

Çeşitli Osmanlı ve yabancı devlet nişanlarını taşımakta olan Halil Rifat Paşa aslında düzenli bir tahsil görmemiş, taşra memuriyetlerinde ve valiliklerde bulunarak idarî işleri öğrenmişti. Onu himaye eden ve elinden tutan daha çok Midhat Paşa olmuştur. Sonradan Sultan Abdülhamid'in gözüne girmeyi başaran Halil Rifat Paşa Aydın, Sivas, Manastır valiliklerinde yararlı hizmetlerde bulun-

muş ve buraların imarına çalışmıştır. Dârülaceze'nin kuruluşu ve hizmete açılışı da onun Dahiliye nâzırlığı ve sadrazamlığı sırasında olmuştur. Sivas valiliğinde iken söylediği, "Gidemediğin yer senin deşildir" düsturuyla birçok yol yaptırmıştır. Toprağın işlenmesi, ormanların korunması, köy yollarının yapılması ve bakımı, okul inşası, yapıların korunması vb. konularda on bir adet "tenbih-nâme" yayımlayarak halka çözüm yolları göstermiş ve uyarılarda bulunmuştur. Kibarlığı, nezaketi ve iyilik severliğiyle de tanınan ve saygı duyulan bir devlet adamı olan Halil Rifat Paşa Jön Türkler'e karşı olumsuz tavır takınmış, padişaha bağlı kalarak onun güvenini kazanmıştır. II. Abdülhamid, hal'inden sonra Selânik'te hükümdarlığının muhasebesini yaparken doktoru Âtîf Hüseyin'e mükemmel bir tek sadrazam gördüğünü, onun da hiçbir vakit kendisini telâşa düşürmeyen Halil Rifat Paşa olduğunu söylemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Sicill-i Ahvâl Defteri*, nr. 1, 88; BA, *YEE*, Ks. 14, nr. 1304, Zrf. 126, Kar. 11; Ks. 15, nr. 1293, Zrf. 74, Kar. 14; Ks. 31, nr. 44, Zrf. 110, Kar. 87, nr. 1697, 1707, 1709, 1718, 1767, 1772, 1773, 2623; Mehmed Memduh Paşa, *Es-vât-ı Sudûr*, İzmir 1328, s. 45-47; Said Paşa, *Hâtîrât*, İstanbul 1328, II, 35, 68, 75, 102; İbnü-lemin, *Son Sadrazamlar*, III, 1535-1586; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 518; Mehmet Varinli, *Halil Rifat Paşa*, Sivas 1964; Hayri Orhun v.dğr., *Meşhur Valiler*, Ankara 1969, s. 105-122; Lütfi F. Tuncel, *Sivas Valisi Halil Rifat Paşa ve Tenbihnâmeleri*, Ankara 1987; Mehmet Aldan, *İz Birakan Mülki İdare Amirleri*, Ankara 1990, s. 85-103; a.mlf., "Halil Rifat Paşa", *Türk İdare Dergisi*, LXI/379, Ankara 1988, s. 185-202; Ali Fuad [Türkgeldi], "Halil Rifat Paşa", *SF*, LXI/121-127/1595-1601 (1927), s. 226-229, 283-285, 298-301, 315-317, 328-330, 345-347, 363-365; Mehmet Zeki Pakalın, "Halil Rifat Paşa", *YM*, sy. 82 (1940), s. 13, 18; Ali Birinci, "Halil Rifat Paşa'nın Tenbihnâmeleri", *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 3, Sivas 1984, s. 13-24; a.mlf. - A. Turan Alkan, "Halil Rifat Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti", a.e., sy. 7 (Sivas 1986), s. 97-119.

ATILLA ÇETİN

HALİL b. ŞÂHİN

(خليل بن شاهين)

Garsüddin Halil b. Şâhin ez-Zâhirî
(ö. 873/1468)

Memlûk devlet adamı, tarihçi.

813'te (1410) Kahire veya Kudüs'te doğdu. Memlûk Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Berkuk'a nisbetle Zâhirî diye tanınır (Sehâvî, III, 195). Emîr Şeyh es-

Safevî'nin memlûklerinden olan babası Şâhin, Kahire'de Emîr Özbek ed-Devâdâr'ın hizmetinde emîr-i şikâr idi. Halil b. Şâhin tahsilini Kahire'de yaptı ve Kur'an'ı ezberleyip İslâmî ilimleri okudu. Babasının ölümünden sonra kısa bir süre Emîr Özbek'in hizmetinde bulundu. Arkasından el-memâlikü's-sultâniyyeye (sultanın kapıkulu birlikleri) alındı ve el-Melikü'l-Eşref Barsbay tarafından darphâneyle ilgili bir göreve tayin edildi (824/1421). Daha sonra İskenderiye'ye hâcib olarak gönderildi; 837'de (1433) buna ilâveten şehrin nâzırlığı, kısa bir ara ile de nâibliği uhdesine verildi. Fakat 839'da (1435) bütün görevlerinden azledildi. Aynı yıl tablhnât emirliğiyle Kahire'deki iktâna döndü ve bir müddet sonra da Tâceddin el-Hatîr'in yerine vezirliğe getirildi. Bir ay dolmadan yine azledildiysede mukaddemü elf rütbesiyle sultanın meclisine katıldı. 840'ta (1436) emîrül-hac sıfatıyla Mısır hacılarının başında Kâbe örtüsünü Mekke'ye götürdü. Ertesi yıl Kerek nâibi oldu. Daha sonra el-Melikü'z-Zâhir Çakmak tarafından önce Safed'e atabeg, ardından da Hasan Şah'ın yerine Malatya'ya nâib olarak gönderildi (843/1439). Malatya'da dört yıl kaldı ve bu zaman zarfında iki defa Kahire'ye gidip hediyelerle sultanın huzuruna çıktı. 847'de (1443) Kahire'yi ikinci ziyaretinde Halep'e atabeg tayin edildi. Fakat burada Halep nâibi Kânîbay el-Hamzavî ile anlaşmazlığa düştü ve sultanın emriyle 848'de (1444) hapse atıldı; daha sonra İbn Hacer el-Askalânî'nin ricası üzerine serbest bırakılıp Kudüs'e sürüldü ve 850'de (1446) Kudüs nâibliğine getirildi. Ertesi yıl emîrü mie mukaddemü elf rütbesiyle Dimaşk'a gönderildi ve Dimaşk hac kervanının emirliği de uhdesine verildi. Halil'in daha sonra Kerek nâibi olduğu anlaşılmaktadır; çünkü 857'de (1453) el-Melikü'z-Zâhir Çakmak öldüğünde bu görevde bulunuyordu. Şehâbeddin Ahmed el-Müeyyed'in kısa süren saltanatı sırasında (865/1461) Kahire'de kaldı; Hoşkadem de (1461-1467) onu herhangi bir göreve tayin etmeden haftada iki defa meclisine katılması kaydıyla yine Kahire'de tuttu. Hoşkadem'den sonra Halep'e, arkasından Trablus'a gönderilen Halil burada vefat etti. Çok hareketli siyasî hayatı yanında ilimle de meşgul olan Halil b. Şâhin, Hanefî idi. İbn Hacer'den hadis dinledi ve icâzet aldı. Tarihçi, fakih ve müfessir Abdülbâsîr el-Malatî onun öğrencisidir.

Eserleri. 1. *Keşfü'l-memâlik ve beyânü't-turuğ ve'l-mesâlik*. Müellif, 857 (1453) yılında tamamladığı bu iki ciltlik çalışmasını olayların şahitlerinden, güvenilir râvilerden ve daha önce yazılmış eserlerden faydalanarak kırk bölüm (bab) halinde kaleme almış, daha sonra da hacimli ve uzun bulduğu için *Zübdetü Keşfi'l-memâlik ve beyâni't-turuğ ve'l-mesâlik* adıyla özetlemiştir. On iki bölüm olarak düzenlenen *Zübdetü Keşfi'l-memâlik*'te müellif Mısır'ın mâbed ve ziyaretgâhları, şehir ve kaleleri, diğer mimari eserleri sebebiyle başka ülkelerden daha üstün olduğunu söyler. Sultan / halifenin vasıflarından; vezir, emîr, kâdikudât, evlâdü'l-mülûk, nâibü's-saltana, atabegü'l-asâkir, karânîs, ecnâdü'l-halka, haseki, tavâşi ve perdedârlardan; hazine, silâhhâne, ev, mutfak, tavla, şikâr-hâne ve köprülerden; Nil nehrinin taşması esnasında alınacak tedbirlerden; vali ve memurlardan; Arap, Kürt ve Türk emîrlerinden; İslâm ülkelerinden ve ibret alınması gereken çeşitli olaylardan bahseder. Eser bu yönüyle Memlûkler döneminde Mısır'ın siyasi ve içtimaî tarihi, teşkilât ve idaresi hakkında yazılan en önemli kaynaklardan biridir. Yazma nüshaları Bibliothèque Nationale (nr. 1724, 2258) ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (III. Ahmed, nr. 2990) bulunmaktadır. Kitabın bir bölümü Silvestre de Sacy ve Antoine-Isaac tarafından Fransızca tercümesiyle birlikte ve *Extrait du livre intitulé la Crème le l'exposition détaillée des provinces et tableau des chemins et des routes; Par Khalil ben Schahin Dhahéri: Min Kitâb Zubdat Kaşf al-mamâlik wa bayân at-turuğ wa-l-masâlik* adı altında (Paris 1806), tamamı ise ilk defa Paul Ravaisse tarafından yayımlanmıştır (*Zoubdat Kachf el-Mamâlik tableau politique et administratif de L'Égypte, de la Syrie et du Hidjâz*, Paris 1894). Richard Hartmann, eserin Suriye ve Filistin'le ilgili bölümlerini Tübingen Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde doktora tezi olarak işlemiş ve Almanca çevirisiyle birlikte neşretmiştir (*Die geographischen nachrichten über Palästina und Syrien in Hâfil az-Zâhiri's Zubdat Kachf al-mamâlik*, Kirchain 1907). Daha sonra Jean Gaulmier kitabın tamamını (*La Zubda Kachf Al-Mamâlik de Khalil Az-Zâhiri*, Beyrouth 1950), Institut Français de Venture de Paradis'nin yaptığı Fransızca çeviriyi yayımlamıştır

(Damascus 1950). Son olarak Fuat Sezgin, Silvestre de Sacy, Antoine-Isaac ve Richard Hartmann'ın çalışmalarıyla birlikte Paul Ravaisse'nin neşrini Islamic Geography serisi içinde (LXXIX. cilt) ofset olarak neşretmiştir (Frankfurt 1993). 2. *el-İşârât fi 'ilmi'l-'ibârât*. Rüya tâbir-nâmesi niteliğindeki bu eserin Âtrf Efendi (nr. 1973), Râgıb Paşa (nr. 646), Köprülû (nr. 116), İstanbul Üniversitesi (nr. A35, 2912, 3887, 6245, 6266) ve Kahire (nr. 4856) kütüphaneleriyle Bibliothèque Nationale'de (nr. 2752) çeşitli nüshaları bulunmaktadır. Kitap, Abdülğanî en-Nablusî'nin *Ta'îrû'l-enâm fi ta'bîri'l-menâm*'ının kenarında basılmıştır (Kahire 1301/1883).

Otuz kadar eser yazdığı rivayet edilen Hafîl b. Şâhin ayrıca, kaynaklarından biri olan Sâlimî'nin *Kitâbü'l-İşâre ilâ 'ilmi'l-'ibâre*'sine otuz ayrı bölüm ilâve etmiştir. İbn Tağrıberdî'ye göre Hafîl aynı zamanda iyi bir şairdi ve birkaç ciltlik bir divanı vardı. Kaynaklarda zikredilen diğer eserleri de şunlardır: *el-Mevâhib fi'htilâfi'l-mezâhib*, *el-Münif fi'l-inşâ'i's-şerîf*, *ed-Dürretü'l-muğıyye fi's-sireti'l-marđıyye*, *el-Kevkebü'l-münîr fi uşûli't-ta'bir* (Ziriklî, II, 318; *Eİ²* [Fr.], III, 960).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Tağrıberdî. *en-Nücûmü'z-zâhire*, XV, 44, 72, 76-77, 279, 318, 335, 358, 363, 371, 373, 463; a.mif., *el-Menhelü's-şâfi*, V, 258-261; Se-hâvi, *ed-Đau'ü'l-lâmî*, III, 195-197; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-zuhûr*, III, 25; *Keşfü'z-zunûn*, I, 97, 305; II, 953, 1496, 1523; Ali Paşa Mübârek, *el-Hıta'tü't-Tevfîkıyye*, Bulak 1306, VIII, 280-281; Serkis, *Mu'cem*, I, 133-134; *İzâhu'l-meknûn*, I, 460; II, 596; *Hedıyyetü'l-'ârifin*, I, 353-354; Brockelmann, *GAL*, II, 167; *Suppl.*, II, 165-166; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, IV, 120; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 17; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 273; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 318; İsmail Yiğit, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, İstanbul 1991, s. 350; J. Gaulmier – T. Fahd, "İbn Şâhin al-Zâhiri", *Eİ²* (Fr.), III, 959-960.

ASRİ ÇUBUKÇU

HALİLİ

(bk. ZİL).

HALİLEFENDİZÂDE MEHMED SAİD

(bk. MEHMED SAİD EFENDİ,
Halilefendizâde).

HALİLİ

(ö. 890/1485)

Fürkatnâme
adlı eseriyle tanınan divan şairi.

Aslen Diyarbekirli'dir. Hayatıyla ilgili bazı olaylara bakılarak 810 (1407) yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir (Ali Emîrî, I, 277). *Fürkatnâme*'sinde, tahsilini Acem diyarında tamamladıktan sonra tasavvuf yolunu seçer bilgisini arttırmak için bir arkadaşının ısrarı üzerine Diyârürüm'a geldiğini söyler. Kaynaklarda da Fâtiş Sultan Mehmed döneminde Diyarbekir'den veya "diyâr-ı şark"tan devrin önemli bir ilim merkezi olan İznik'e geldiği ve bu şehirde ikamet ettiği kaydedilmektedir (Sehî, s. 64; Âşık Çelebi, vr. 269^b; Latîfî, s. 147). 870'te (1465) İstanbul'a gidip bir yıl kaldıktan sonra İznik'e döner ve burada kurduğu hankah-ta ömrünün sonuna kadar şeyhlik yapan Halîlî aynı şehirde vefat etmiştir. Çağdaşlarından Şeyh Zarîfî, "Biz Halîlî'den dem ursak n'ola oldur pîrimiz / Cur'a-i bezm-i ezelden sundu ol sahbâ bize" beytinde (Ali Emîrî, I, 280) onu kâmil bir şeyh olarak nitelendirir.

Latîfî, Halîlî'nin sanatlı kafiye kullanmakta mahir bir şair olduğunu söyler (*Tezkire*, s. 147). Arapça-Türkçe mülemma'lar da yazmış olmakla beraber onun en güzel şiirleri terkihibend, terciibend ve murabbalarıdır. Tasavvufî, hikemî, âşıkane şiirlerin yanı sıra her beytinde bir başka fikrin işlendiği konu birliğinden uzak manzumeler de kaleme almıştır.

Yetiştirdiği muhit bakımından eserlerinde Âzerî Türkçesi'nin dil özellikleri görülen Halîlî daha çok Seyyid Nesîmî'nin te-sirinde kalmıştır. Bazı şiirlerinin kafiyele-ri bile Nesîmî'ninkilerle aynıdır. Bununla beraber kendisi de Habîbî gibi bazı Âzerî şairleri üzerinde etkili olmuştur. Mehdî, Sâfi, Sirozlu Sa'dî ve Melîhî ile karşılıklı şiirler yazan Halîlî'nin şiirlerine XVI ve XVII. yüzyıllarda birçok şair tarafından nazîreler yazılmıştır.

Halîlî asıl şöhretini samimi bir dille kaleme aldığı *Fürkatnâme* adlı tasavvufî mesnevisiyle sağlamıştır. Müellifin, "Çünkü harf eyleye ehl-i tevârih / Kitâb ismin bulur kendüye târih" (*Fürkatnâme*, vr. 44^b) beytinde belirttiği gibi eser, "fürkatnâme" kelimesinin ebced hesabıyla karşılığı olan 876 (1471-72) yılında tamamlanmıştır. Gibb de eserin adının yazıldığı yıla işaret ettiğini söylemesine rağmen